

УДК [332.122:338.43]:339.137(477.8)

І. М. Куліш

кандидат наук з державного управління,
старший науковий співробітник,
докторант ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України», м. Львів

СУБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ (НА ПРИКЛАДІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ)

У статті представлено результати опитування жителів сільських населених пунктів та посадових осіб місцевого самоврядування Карпатського регіону, що стосуються настроїв та тенденцій, що переважають у сільському соціумі. Виділені основні проблеми сільських територій з точки зору жителів села і проаналізовані їх пропозиції щодо кроків держави у для їх вирішення. Показано, що селяни не впевнені у майбутньому і не очікують найближчим часом поліпшення умов життя, а тому перспективними для своїх дітей вважають навчання та роботу за межами села. Встановлено, що не зважаючи на певне зацікавлення з боку селян сільськогосподарською кооперацією та фермерством, вони не розглядають цю діяльність як один із шансів розвитку села. Проаналізоване матеріальне становище селян і доведено, що самооцінка ними власного добробуту формується в умовах сторонніх впливів, зокрема, Інтернет та ЗМІ. Показано, що кошти, котрі надходять від трудових мігрантів не сприяють підвищенню конкурентних переваг сільських територій. Встановлено, що погляди жителів і представників органів місцевого самоврядування на окремі аспекти суспільного життя дуже відрізняються. Наголошено на необхідності пошуку можливостей для розвитку підприємництва на сільських територіях як одного зі шляхів формування їх конкурентних переваг.

Ключові слова: сільська територія, конкурентні переваги, Карпатський регіон

Kulich I. SUBJECTIVE FACTORS INFLUENCE THE COMPETITIVENESS OF RURAL AREAS (FOR EXAMPLE, THE CARPATHIAN REGION)

The paper presents the results of a survey of residents of villages and local government officials Carpathian region, concerning attitudes and trends prevailing in the rural society. Shown main problems of rural areas in terms of villagers, analyzed proposals of villagers on state action to address these problems. It is shown that farmers are not confident in the future, do not expect soon to improve living conditions, and therefore promising for their children consider education and work outside the village. Despite some interest from villagers agricultural cooperatives and farming, they do not consider this activity as one of the chances of the village. Analyzed the financial situation of farmers and proved that their own welfare esteem is formed in outside influences, in particular, the Internet and media. It is shown that the funds that come from migrant workers do not contribute to increasing the competitiveness of rural areas. It was established that the views of residents and local government officials on some aspects of social life are very different. The necessity of finding opportunities for entrepreneurship in rural areas as one of the ways of forming their competitive advantage.

Key words: rural areas, competitive advantages, Carpathian region

У складній соціально-економічній та політичній ситуації, у якій опинилась сьогодні Україна як ніколи великого значення набули сільські території, від їх функціонування великою мірою залежить життєдіяльність українського суспільства. Розгляд сільської території вже не можливий лише з точки зору виробництвом сільськогосподарської продукції, адже саме тепер формується їх майбутнє, а отже і майбутнє нашої країни. Тому дуже важливими є настрої та тенденції, які переважають в сільському соціумі.

Проблемі розвитку сільських територій та сільської спільноти присвячені праці багатьох вчених світу, у їх числі і вітчизняних, серед них Дж. Бريدен (John Bryden) [1], Е. Иссерман (Andrew M. Isserman) [2], К. Кетелс (Christian H. M. Ketels), К. Міллер (Kaia Miller) [3], М. Портер (Michael E. Porter), Дж. Уолперт (Julian Wolpert) [4], М. Малік, М. Кропивка, О. Булавка [5], М. Орлатий, І. Гнибіденко, І. Демчак [6] А. Шатохін, М. Вуйченко [7], К. І. Якуба [8], О. Бородіна, І. Прокопа [9] та багато інших. Однак проблема сприйняття жителями сіл існуючих умов життя та вплив цього на конкурентні переваги сільських територій досліджена недостатньо.

Метою статті є вивчення настроїв та тенденцій, що переважають у сільському соціумі Карпатського

регіону України, виділення основних проблем, що турбують селян та формулювання на цій основі висновків в контексті формування конкурентних переваг сільських територій.

Дж. Уолперт ще у 1964 р. звернув увагу на нерациональну і неоптимальну поведінку селян. Досліджуючи прийняття ними індивідуальних рішень щодо міграції, він зробив висновок, що селяни не шукали максимальної економічної вигоди і не прагнули отримати повну інформацію щодо існуючих економічних можливостей, серед яких вони повинні були обирати найкращий для себе варіант. Часто головною прийняття того чи іншого рішення була думка приятелів або сусідів. Фермери користувались своєю конкурентною системою цінностей. На прийняття ними рішень відчутно впливали традиції та прив'язаності [4, р. 549]. Тоді, практично вперше, було показано, що процес прийняття рішень не завжди підпорядковується логіці, є простішим, ніж цього можна очікувати, а аспекти економічного ризику та ненадійності ігноруються.

З точки зору дослідження раціональності, або ні – поведінки в умовах наявного вибору, велике значення для формування конкурентних переваг сільських територій України має вивчення думки сільських жителів та сприйняття ними існуючих реалій життя.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

Для виявлення настроїв, що формуються у сільському соціумі було проведено опитування шляхом анкетування жителів сільських населених пунктів Карпатського регіону. Дане дослідження відображає існуючі нині настрої серед селян у період гострої політичної та соціально-економічної кризи, руйнівні результати якої, навіть з урахуванням поліпшення ринкової кон'юнктури у країні, нині можна порівняти із періодом занепаду 1990-х років.

Станом на 1 січня 2015 р. у Карпатському регіоні у 3592 сільських населених пунктах проживає понад 3 млн сільського населення, що становить у загальній кількості населення регіону 50,6 % (детальний розподіл сільського населення за областями наведений у таблиці 1).

Таблиця 1

Розподіл сільського населення та сільських населених пунктів за областями Карпатського регіону

	Область			
	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
Загальна кількість населення, у т.ч. сільського	1259570	1382553	2537799	909965
% сільського населення	62,9	56,4	39,0	57,1
Кількість сільських населених пунктів	579	765	1850	398
Кількість опитаних осіб за областями	70	79	66	99

Джерело: власні розрахунки автора та [10]

Емпіричною базою дослідження стали результати трьох цільових соціологічних опитувань (387 респондентів): експертного опитування (методом анкетування) сільських та селищних голів Карпатського регіону; масового опитування жителів сіл (методом анкетування); кейс-стаді.

Тип вибірки при масовому опитуванні жителів сіл – проста випадковість (усього 314 респондентів у чотирьох областях Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій).

Тип вибірки при експертному опитуванні – цілеспрямована квотна (усього 73 респонденти).

Кількість сільських населених пунктів (далі – снп) Карпатського регіону, у яких проводилось інтерв'ювання жителів представлена за областями наступним чином:

- Закарпатська область – 54 населених пунктів;
- Івано-Франківська область – 61 населений пункт;
- Львівська область – 57 населених пунктів;
- Чернівецька область – 42 населених пункти.

Масове опитування проводилось серед економічно-активного населення у віці від 18 до 60 років. Віковий діапазон обумовлений тим, що саме ця вікова група у змозі робити вибір щодо проживання

або ні у відповідному снп, формує думку щодо цього у нащадків, а отже має найбільший вплив на майбутнє сільської території.

Метою опитувань було: визначення основних соціально-економічних проблем сільських територій Карпатського регіону, виявлення настроїв населення, його оцінки соціально-економічного стану та перспектив розвитку власної сім'ї і територіальної одиниці; дослідження реального стану розвитку сільських територій і настроїв у сільській спільноті, порівняння поглядів посадових осіб місцевого самоврядування та жителів села та розробка на цій основі рекомендацій щодо можливості формування конкурентних переваг сільських територій.

Кожному з респондентів було поставлено 60 запитань, умовно поділених на три блоки:

1) Соціально-економічне становище територіальної одиниці, у якій проживає респондент.

2) Житлово-побутові умови респондента та його родини;

3) Вплив державної внутрішньої і зовнішньої політики на розвиток сільських територій України.

У рамках проведення кейс-стаді респондентам було запропоновано визначити головні проблеми села, оцінити його шанси на розвиток, запропонувати власне бачення можливостей вирішення проблем.

Основні етапи дослідження:

- підготовчий етап (формування технічного завдання; складання програми дослідження; формування вибірки; підготовка інструментарію, його вдосконалення; проведення пілотного дослідження та коригування на його основі програми дослідження);

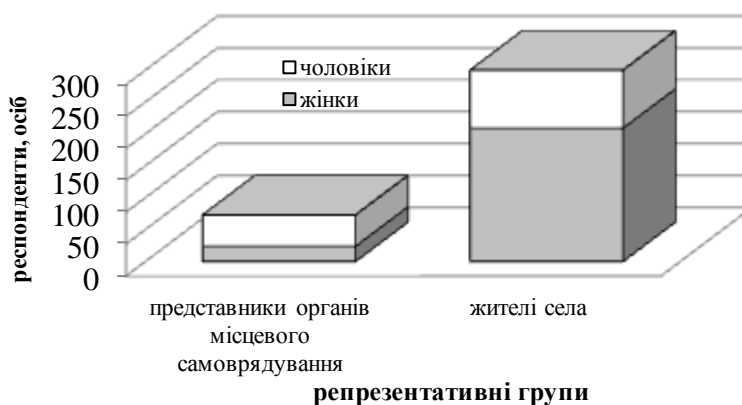

Рис. 1. Розподіл респондентів за статтю, кількістю та типами організацій

- I етап польового дослідження (проведено 73 анкетування представників органів місцевого самоврядування сільських населених пунктів Карпатського регіону; проведено кейс-стаді);

- II етап польового дослідження (проведено 314 анкетувань жителів сільських населених пунктів Карпатського регіону; проведено кейс-стаді);

- етап аналізу результатів дослідження (проаналізовано результати дослідження, підготовлено звіт за одержаними результатами,

підготовлені висновки та рекомендації).

Під час проведення анкетування було опитано 387 осіб, з них 233 жінок та 154 чоловіків. Розподіл респондентів за статтю, кількістю та типами організацій наведений на рис. 1.

У рамках кейс-стаді респонденти (жителі сільських населених пунктів) запропонували необхідні, на їх думку, кроки з боку держави, котрі дадуть селу шанси підвищити конкурентоспроможність у існуючих економічних умовах, результати наведені у таблиці 2 за спаданням.

Таблиця 2

Точка зору селян на головні проблеми села з та шляхи їх вирішення

Проблема	Пропозиція, як її можна вирішити
Низькі ціни на сільськогосподарську продукцію, що виробляється у селянських господарствах	Організація закупівлі сільськогосподарської продукції в індивідуальних виробників за справедливими цінами
Відсутність робочих місць для жителів сіл	Створення і надання можливості працювати без утисків фермерським господарствам; сприяння розвитку сільського (екологічного, зеленого тощо) туризму
Незадовільний стан доріг	Здійснити ремонт доріг
Погане транспортне сполучення	Забезпечити більшу кількість рейсів автобусів
Відсутність дитячих дошкільних закладів	Відкрити дитячий дошкільний заклад

Слід зауважити, що жителі сільських населених пунктів активно висловлювались стосовно існуючої державної політики і були схильні розглядати проблеми сільських територій у глобальнішому масштабі і вказували, що проблеми села пов'язані з недоліками законодавства, існуванням АТО та деградацією індивідів, а експерти – представники органів місцевого самоврядування, більше зосереджувались на локальних проблемах, таких як недобудовані, або потребуючі ремонту школи, дороги, народні доми тощо.

У перший блок дослідження були виділені запитання, що стосуються перспектив розвитку територіальної одиниці, у якій проживає респондент. Показово, що жоден з респондентів не розглядав сільськогосподарський кооператив, як шлях розвитку села, хоча велика частина опитаних вважає, що у їх населеному пункті є бажані об'єднатись (табл. 3). Причиною такого підходу можна вважати складність розвитку кооперативного руху за його теперішнього законодавчого забезпечення.

Достатньо велика кількість опитаних відзначила, що у їхній сільській місцевості є природні/історичні атракції необхідні для забезпечення попиту на сільський туризм – напрям, визначений як перспективний. Проте, відсоток сільських населених пунктів, у яких наявні природні/історичні атракції та є садиби, що на сьогодні зайняті у сфері сільського туризму, порівняно невеликий:

- 32 % у Закарпатській області;
- 37 % у Івано-Франківській області;
- 59 % у Львівській області;

– 35 % у Чернівецькій області.

Одним з питань анкети було планування жителями села майбутнього своїх дітей в контексті існування для українського села шансу підвищити конкурентоспроможність (табл. 4).

Таблиця 3

Наявність у сільському населеному пункті осередків для росту конкурентних переваг

	Область			
	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
Наявність сільськогосподарського кооперативу*, один.	9	17	15	13
Наявність бажаних об'єднатись у кооператив, осіб	27	31	23	8
Наявність фермерських господарств, одиниць	28	34	33	28
Є бажані зайнятись фермерством, осіб	40	17	28	26
Поблизу снп є об'єкти для сільського туризму, одиниць	37	27	42	26
У снп є зайняті у сільському туризмі, садиб	12	10	25	9

* сумарна кількість сільськогосподарських виробничих та сільськогосподарських обслуговуючих

Таблиця 4.

Планування жителями сільських населених пунктів Карпатського регіону майбутньої діяльності своїх дітей

Область	Кількість респондентів, які						
	вважають, що в селі є шанс вижити, осіб	бачать для села перспективи, осіб	планують залишити дітей на роботі в снп	планують скерувати дітей на роботу в місто	планують скерувати дітей на навчання в Україні	планують скерувати дітей на навчання за кордон	планують скерувати дітей на роботу за кордон
Закарпатська	61	52	7	29	30	6	9
Івано-Франківська	68	54	11	26	34	11	10
Львівська	78	53	12	27	48	5	14
Чернівецька	51	48	4	21	31	5	8

Із загальної кількості респондентів, що вважають, що у села є шанс підвищити конкурентоспроможність, а також бачать перспективи для його розвитку, дуже мала частка планує для своїх дітей майбутнє, пов'язане із селом:

- у Закарпатській області – це 4 особи з 43 респондентів (9%);
 - у Івано-Франківській області – це 10 з 53 респондентів (19 %);
 - у Львівській області – це 9 з 48 респондентів (19 %);
 - у Чернівецькій області – це 2 з 39 респондентів (5 %);
 - в середньому по Карпатському регіону – 14 %.
- При цьому усі, хто планує скерувати дітей на

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

проживання і роботу у снп, описали фактичний стан справ – їхні діти вже проживають і працюють у селі.

Усі особи, що планують скеровувати дітей на навчання за кордон молодого віку (згідно класифікації ВООЗ: 25-44 – молодий вік; 44-60 – середній вік), однак слід зауважити, що більшість з них не старша 30 років.

Таким чином, хоч респонденти і висловлюють сподівання на поліпшення соціально-економічного стану снп та переконаність, що в села є шанс, реально вони у це не вірять. Цю невіру характеризують і відповіді на запитання щодо того, коли в Україні можна очікувати поліпшення соціально-економічного становища селян як одного з основних чинників формування конкурентних переваг, на яке респондентам було запропоновано обрати один з варіантів (табл. 5).

Таблиця 5

Прогнозування жителями сільських населених пунктів Карпатського регіону покращення соціально-економічного становища селян

Область	Кількість респондентів, що очікують поліпшення соціально-економічного становища селян у:				
	наступно му році	через 10 років	через 20 років	невідомо	ніколи
Закарпатська	5	15	1	48	1
Івано-Франківська	3	22	3	50	1
Львівська	1	26	8	63	1
Чернівецька	4	15	6	38	3

Респондентам було запропоновано оцінити можливість появи конкурентних переваг сільських територій у результаті участі України міжнародних об'єднаннях та скасування мораторію на продаж землі (див. табл. 6).

Таблиця 6

Очікування жителів сільських населених пунктів Карпатського регіону від результатів втілення планів існуючої державної внутрішньої та зовнішньої політики

Область	Кількість респондентів, що очікують поліпшення для сільських територій у результаті (осіб/%)					
	членства України у ЄС		членства України у СОТ		скасування мораторію на продаж землі	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Закарпатська	48	68,6	27	30,0	32	45,7
Івано-Франківська	66	83,5	42	53,2	23	29,1
Львівська	78	78,8	38	48,1	40	50,6
Чернівецька	57	86,4	27	40,1	21	31,8
У середньому по Карпатському регіону	249	79,3	134	42,7	116	36,9

З розподілу думок жителів села щодо державної політики видно, що найбільше сподівань вони

покладають на розвиток стосунків України з Європейським Союзом, тоді як членство у Світовій організації торгівлі та скасування мораторію на продаж землі більшості не здаються привабливими.

Одним із запитань анкетування була оцінка респондентами існуючої державної політики щодо розвитку сільських територій. Жоден з опитаних жителів снп не визначив її як задовільну, натомість частина експертів висловила своє схвалення (рис. 2).

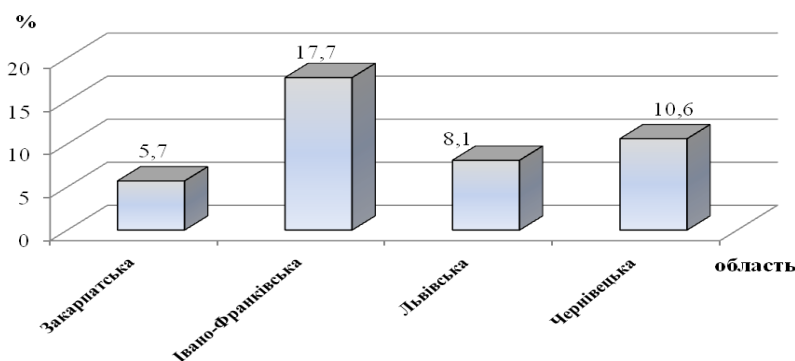

Рис. 2. Оцінювання експертами державної політики розвитку сільських територій

У рамках кейс-стаді селяни висловлювали нарікання на несправедливість та корупцію. З огляду на те, що опитування збіглося у часі із призовом до Збройних Сил України та скеровуванням вояків до АТО, виявляли невдоволення несправедливістю, яка на їх думку супроводжує цей процес.

Однією з найбільших проблем є невпевненість сільського населення у майбутньому. Частка оптимістів, що очікують поліпшення ситуації вже у наступному році дуже мала і становить серед опитаних по Карпатському регіону лише 4 %, натомість частка песимістів, які не впевнені, чи поліпшення колись відбудеться є переважаючою – понад 65 % анкетованих.

Одним з чинників впливу на формування конкурентних переваг є розвинена соціальна інфраструктура, для виявлення реального стану був досліджений стан її об'єктів у сільських населених пунктах Карпатського регіону (див. табл. 7).

З таблиці 7 видно, що не менше, ніж 2/3 сіл, у яких проживають респонденти забезпечені свіжою пресою, там працюють бібліотеки, здійснюється медичне та торговельне обслуговування, працюють школи.

Не зважаючи на те, що світові тенденції прямують у сторону відновлювальної енергетики, для приготування їжі усе частіше використовується електроенергія, а газове опалення у країнах Західної Європи зведене до мінімуму, у опитування внесене запитання щодо газифікації, оскільки, селяни під час пілотного дослідження висловлювали жаль з приводу того, що у їх село не проведений газ і вони для приготування їжі змушені використовувати газові балони, вугілля та дрова, що на їх думку суттєво ускладнює життя.

Респонденти (жителі і експерти), особливо тих снп, на які поширюється дія Угоди про малий прикордонний рух активно висловлювались щодо

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

необхідності будівництва вітряків (вітроелектростанцій), що сприятиме конкурентоспроможності села. Такий підхід пояснюється тим, що ці селяни мали можливість переконатись у перспективності вітроелектростанцій наочно під час візитів за кордон.

Таблиця 7

Стан соціальної інфраструктури у сільських населених пунктах Карпатського регіону

	Область							
	Закарпатська		Івано-Франківська		Львівська		Чернівецька	
	снп	%	снп	%	снп	%	снп	%
Мережа Інтернет	58	82,9	66	83,5	66	66,7	64	97,0
Кабельне телебачення	14	20,0	27	34,2	24	24,2	21	31,8
Сільська/селищна рада передплачує пресу	52	74,3	62	78,5	74	74,7	56	84,8
Працює бібліотека	70	100	77	97,5	95	96,0	61	92,4
Газифікація	46	65,7	63	79,7	59	59,6	55	83,3
Водогін	13	18,6	25	31,6	5	5,1	24	36,4
Каналізація	7	10	20	25,3	3	3,0	19	28,8
Організований вивіз сміття	38	54,3	56	70,9	42	42,4	55	83,3
Дороги у задовільному стані	17	24,2	26	32,9	24	24,2	28	42,4
Працює лазня	8	11,4	5	6,3	7	7,1	10	15,2
Працює перукарня	20	28,6	20	25,3	14	14,1	16	24,2
Ательє з пошиття та ремонту одягу/взуття	17	24,3	11	13,9	11	11,1	9	13,6
Здійснюється медичне обслуговування	62	88,6	69	87,3	97	98,0	56	84,8
Працює об'єкт торгівлі	47	67,1	56	70,9	81	81,8	40	60,6
Працює школа	68	97,1	73	92,4	93	93,9	63	95,5
Працює дошкільна установа	32	45,7	50	63,3	48	48,5	31	47,0

Відсутність у більшості снп лазень респонденти не вважають проблемою, оскільки мають санвузли у будинках, для обслуговування яких споруджене індивідуальне водопостачання (з колодязів, свердловин тощо). Згідно опитування, централізовані водогони споруджено у 21 % сіл Карпатського регіону, а каналізація лише у 15 %. Отже, стоки з індивідуального та частини центрального водопостачання направляються у водойми (річечки, потічки тощо) та на примітивні фільтраційні споруди, де не отримують належної очистки, проникають до підземних водоносних шарів, через що жителі снп споживають забруднену воду. Із врахуванням масового застосування хімічних миючих засобів, якість питної води у селах низька і щоразу погіршується через накопичення шкідливих речовин. Ця ж вода використовується для годівлі худоби та поливу рослин, тому можна очікувати неминучого погіршення екологічного стану сільських територій і продукції, яка на них виробляється.

Проблема вивозу сміття неодноразово висловлювалась жителями снп у кейс-стаді, хоча усі експерти вказували, що сільська/селищна рада уклала відповідні угоди і повідомила про це селян.

Респонденти не висловлювали невдоволення відсутністю перукарень та ательє з пошиття та ремонту одягу навіть у випадках, коли ці заклади побуту раніше у снп функціонували, оскільки за досить тривалий період (з середини 1990-х) люди

звикли до такої ситуації. Більшість опитаних наголошують на відсутності дошкільних установ – проблема, що визначається респондентами, як дуже гостра, оскільки, на їх думку, останнім часом у снп зросла народжуваність (порівняння цієї думки з офіційною статистикою наведено у таблиці 8).

Таблиця 8

Співставлення думки опитаних щодо народжуваності на сільських територіях Карпатського регіону і статистичних показників за 2014 р.

	Область			
	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
Кількість опитаних, котрі вважають, що народжуваність у снп зростає, %	68,2	62,0	62,6	48,6
Природний приріст, скорочення (-) населення у сільській місцевості, на 1000 наявного населення	3	-1,9	-2,3	-0,2

Джерело: власні напрацювання автора; [11; 12; 13; 14]

З таблиці 8 складається враження, що респонденти здебільшого (крім Закарпатської області) мають хибну думку щодо збільшення народжуваності у сільській місцевості. Таке сприйняття селянами пояснюється тим, що у попередні роки природне скорочення сільського населення Карпатського регіону було більшим, а отже при тому, що приріст залишається від'ємним, протягом останніх років народжуваність поступово зростає.

Рівень життя сільської родини є важливим чинником формування конкурентних переваг сільської території. Результати самооцінки селянами власного добробуту наведені у таблиці 9.

Таблиця 9

Самооцінка жителями снп Карпатського регіону власного добробуту

	Область				
	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька	
1. Родина: - заможна	0 %	0 %	0 %	0 %	
	- середня	70,0 %	70,9 %	80,8 %	74,2 %
	- бідна	30,0 %	29,1 %	19,2 %	25,8 %
2. Харчування: - добре	24,3 %	16,5 %	24,2 %	19,7 %	
	- не можемо собі дозволити придбання бажаних продуктів;	28,6 %	49,4 %	23,2 %	36,4 %
	- з власного господарства;	41,4 %	41,8 %	56,6 %	50,0 %
	- інше;	2,9 %	1,3 %	0 %	1,5 %
3. Наявність у сім'ї автомобіля	60,0 %	59,5 %	51,5 %	69,7 %	
4. Наявність домашньої худоби: - врх*	60,0 %	38,0 %	57,6 %	42,4 %	
	- свиня	71,4 %	40,5 %	67,7 %	56,1 %
	- птиця	98,6 %	84,8 %	94,9 %	81,8 %
	- вівця	5,7 %	2,5 %	3,0 %	10,6 %
	- кінь	2,9 %	8,9 %	9,1 %	1,5 %
	- куріпка	7,1 %	0,0 %	5,1 %	0,0 %
	- кріль	51,4 %	29,1 %	28,3 %	28,8 %
	- бджоли	14,3 %	10,1 %	23,2 %	12,1 %
	- коза	10,0 %	3,8 %	8,1 %	6,1 %

* велика рогата худоба

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

Серед запитань було і щодо наявності у господарстві нетрадиційних тварин, таких, як страус та фазан, однак такі випадки є поодинокими. Надзвичайно популярне у радянський час розведення нутрій нині цілковито занепало, вони утримуються лише у одному господарстві з опитаних.

З таблиці 9 видно, що жоден з респондентів не визначив свою сім'ю як заможну. У зв'язку з цим, доцільно було дослідити умови проживання та матеріальний стан родин, що вважають себе бідними (табл. 10).

Таблиця 10

Добробут родин жителів снп, члени яких визначили себе бідними

	Область			
	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
За рівнем доходів сім'я бідна, при цьому має у власності:	21	23	19	17
- автомобіль	13	8	10	11
- будинок	21	14	17	16
- кожен член сім'ї має власну кімнату	11	10	10	12
- сільгосптехніку	4	3	6	2
- врх	12	8	9	9
- свинню	15	8	11	9
- птицю	15	18	17	15
- кролів	10	5	2	6

Таким чином, з табл. 10 видно, що сім'ї, які визначають себе бідними мало відрізняються у статках від решти сільського населення Карпатського регіону. Очевидно, що причина невдоволення має іншу природу і не стільки залежить від наявного майна, скільки від сторонніх впливів, на які звертав увагу Дж. Уолперт.

Такими впливами є ЗМІ та Інтернет. У залежності від області, частка сіл, у які проведено Інтернет коливається від 67% до 97 %, кабельним телебаченням забезпечено від 20 до 32%. Тобто спостерігається чітко виражена орієнтація на молоде покоління, адже саме молодь є активними користувачами Інтернету.

Не зважаючи на масований потік негативної інформації, яка поширюється телебаченням, ця сфера певною мірою перебуває під контролем, існує й відповідальність за свідомо недостовірну інформацію. На вітчизняних просторах Інтернету – навпаки, будь-яка відповідальність відсутня. Тому, велика кількість нового, проте, не завжди корисного, у сільський соціум надходить саме з віртуальних мереж [15, s. 80].

Окрім особливого впливу на формування світогляду сільської спільноти з боку Інтернет, важливим чинником є інформація, що надходить від трудових мігрантів. Саме тому серед запитань анкети були такі, що стосуються трудової міграції. Респонденти не завжди могли вказати кількість осіб, що виїхали, ані їх частку у загальній кількості працездатного населення села, однак, практично у кожному з сіл Карпатського регіону є трудові мігранти, деколи респонденти визначали їх кількість

фразою «виїхало пів села», максимальна вказана кількість – 70 %.

Оскільки факт масової трудової міграції жителів України є безсумнівним, причому вихідці з села становлять більшу їх частину, усе гострішим стає питання виховання сільської молоді. Більшість респондентів, родичі або друзі яких перебувають «на заробітках» висловлювали одноставну думку на зразок: «вони тяжко працюють, але знають за що працюють», маючи на увазі досить високу заробітну плату. Існує і окрема категорія споживачів заробітчанських грошей, які висловлювались на кшталт «я тут за ті копійки працювати не буду, брат/мама/тощо пришле».

Окремою проблемою є дозволя сільських дітей та молоді. Більшість гуртків, у яких діти могли б займатись та розвивати свої природні таланти, у містах стали платними, а у селах вони, як правило, взагалі відсутні [15, s. 82]. В умовах, коли один, а часто і обоє батьків працює за кордоном, виховання дітей покладене на школу та родичів.

Велике значення для формування конкурентних переваг сільської території має активність місцевих жителів та рівень довіри між ними. Респондентам (жителям снп та експертам) були поставлені запитання щодо суспільної активності та крадіжок (табл. 11).

Таблиця 11

Бачення селянами та експертами стосунків у сільському соціумі, %

	Область							
	Закарпатська		Івано-Франківська		Львівська		Чернівецька	
	селяни	експерти*	селяни	експерти*	селяни	експерти*	селяни	експерти*
Селяни виявляють ініціативу	30,1	75,7	28,4	70,9	36,5	58,6	30,3	65,2
Чи є в селі крадіжки, якщо так, то хто:	41,4	60,0**	27,5	38,0**	30,9	29,3**	40,6	53,0**
- свої	30,2	48,6	22,8	30,4	24,7	25,2	35,2	42,4
- чужі	17,0	38,6	16,3	13,9	12,5	14,1	16,8	27,3

* експерти – посадові особи органів місцевого самоврядування;
** сума не збігається, оскільки частина респондентів вказала, що злодіями є і свої і чужі.

З таблиці 11 видно, що бачення особистої активності в сільському середовищі посадовими особами органів місцевого самоврядування та жителями дуже відрізняється: найбільш активними, на думку експертів, є жителі закарпатських сіл, найменш активні – жителі сіл Львівської області. Найбільш активними себе визначили селяни-львів'яни, а найменш – івано-франківці. При цьому розбіжність у розумінні суспільної активності в селян та експертів більше, ніж удвічі по Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях, лише у

Львівській області цей показник становить 1,6.

У рамках кейс-стаді вдалося виявити причину такого різного розуміння суспільної активності. Посадові особи місцевого самоврядування вважали суспільною активністю усі випадки, коли селяни звертались до них із своїми потребами, а жителі снп – суспільною активністю вважають прояви колективної активності, як правило, сформованої в умовах політичних/релігійних впливів або викликані негативними подіями.

Високим, на думку експертів, є рівень злочинства у селах Карпатського регіону. Майже у половині з сіл є факти крадіжок, причому злочинці це як приїжджі особи, так і самі селяни.

З точки зору жителів сіл, випадків злочинства є значно менше: не у 29,3-60,0% сіл регіону, а лише у 27,5-41,4%. Таке різне трактування можна пояснити відмінностями у розумінні того, що вважається крадіжкою. У рамках кейс-стаді більшість селян крадіжкою, як такою, вважала крадіжку в односельців, при цьому досить поблажливо ставлячись до привласнення спільного майна. Такий підхід є результатом залишків впливу на ментальність колгоспної системи.

Опитування дало змогу сформулювати наступні висновки:

1. Виділені респондентами проблеми є типовими для усіх снп Карпатського регіону України, однак запропоновані шляхи їх вирішення у нинішній соціально-економічній ситуації є складними для реалізації. Так, організація закупівлі сільськогосподарських товарів за справедливими, на думку селян, цінами, фактично означатиме або тиск з боку держави на закупівельні/переробні підприємства, або зростання роздрібних цін на продукцію, а отже ланцюгову реакцію інфляції. Проблему можна було б вирішити завдяки розвитку кооперативного руху та фермерства. Однак, недоліки чинного законодавства поки що гальмують ці процеси.

2. Сподівання на велику віддачу від сільського туризму можуть не виправдатись, адже цей ринок дуже швидко насичується, попит від українського споживача (в умовах зубожіння населення) піде на спад, виникне гостра конкуренція. Це означає, що новим підприємцям у цій сфері буде тяжко започаткувати бізнес. Орієнтуватись на закордонних туристів поки що не варто, оскільки міжнародним вимогам відповідають одиничні українські підприємства сільського туризму.

3. Соціально-побутові умови життя на селі не викликають великих нарікань, окрім проблеми відновлення окремих об'єктів соціальної інфраструктури снп (дороги, транспортне сполучення, дошкільні заклади), що очікувано почне змінюватись після завершення процесу об'єднання громад і отримання ними більшої самостійності.

4. Вкрай негативний вплив на настрої у сільському соціумі має трудова міграція. В умовах масового безробіття, зароблені мігрантами гроші, здебільшого, проживаються їх родинами, тобто нові підприємства та робочі місця не створюються, усі кошти витрачаються на споживання, у тому числі

скеровуються на навчання молодого покоління. З цього випливає наступна проблема, яка полягає у аналізі молодими спеціалістами можливостей в Україні і за кордоном, у результаті чого, підготовані в нашій країні фахівці, усвідомлюючи складність працевлаштування та низьку оплату праці, здебільшого орієнтуються на пошук роботи в інших країнах (як правило, Європи).

5. Порівняння рівня власного життя із життям у країнах ЄС призводить до того, що досить велика частина селян відчувають себе бідними і відповідно висловлює такі нарікання. Це викликає появу ще більшої кількості невдоволених селян, що на загал не сприяє конкурентоспроможності сільських територій. При цьому більшість респондентів сподівається, що європейська інтеграція принесе велику користь, особливо, якщо Україна вступить у ЄС.

6. Багато респондентів висловили впевненість, що в села є шанси не лише на виживання, але і на розвиток. Однак при цьому більшість з них не планує майбутнього своїх дітей, пов'язаного із селом, це означає, що насправді вони не очікують поліпшення, принаймні найближчим часом.

7. Слід відзначити негативний вплив на настрої та тенденції у сільській спільноті, що формуються шляхом Інтернету, мережі якого проведені майже в усі села. Фактично сьогодні селяни отримують масований потік недостовірної та цілеспрямовано шкідливої інформації, правдивість якої вони не можуть перевірити і яка лише поглиблює занепадницькі настрої та посилює атмосферу недовіри до державної влади. Селяни сторожко ставляться до будь-яких ініціатив з боку владних інститутів, серед яких об'єднання громад, зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, вступ до СОТ тощо.

8. Позитивні тенденції полягають у здатності дрібних сільськогосподарських виробників пристосуватись до потреб споживачів. Жителі снп Карпатського регіону надають перевагу вирощуванню птиці, друге місце – у великій рогатій худобі, а на третьому – кролі. Зростає популярність годівлі куріпок, що пояснюється змінами у культурі харчування населення України, а отже і підвищенням попитом на дієтичну продукцію.

Перспективою подальшого дослідження є пошук можливостей для розвитку підприємництва на сільських територіях України.

Список використаних джерел

1. Bryden J. Rural Development Indicators and Diversity in the European Union / John Bryden. – Luxembourg : European Union Statistical Office. – 15 p. – P. 5.
2. Isserman A. M. Creating new economic opportunities: the competitive advantages of rural America in the next century / Andrew M. Isserman // Proceedings – Rural and Agricultural Conferences. – Kansas City : Federal Reserve Bank of Kansas City, 2000. – PP. 123-141. – P. 126.
3. Porter M. E. Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and Research Agenda / Michael E. Porter, Christian H. M. Ketels, Kaia Miller, Richard Bryden. — Harvard : Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School, 2004. – 70 p. – P. 3-4.

4. Wolpert J. The decision process in spatial context / Julian Wolpert // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1964. – Vol. 54. – Iss. 4. – December. – PP. 537–558.

5. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент) : монографія / М. Й. Малік, М. Ф. Кропивко, О. Г. Булавка [та ін.] ; за ред. М. Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 624 с.

6. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки): моногр. / [Орлатий М. К., Гнибіденко І. Ф., Демчак І. М. та ін.]; за ред. М.К Орлатого. – К.: НДІ «Укragenpromproduktivnist'», 2012. – 752 с.

7. Шатохін А. М. Динаміка соціальних змін у сільському соціумі в умовах земельної реформи / А. М. Шатохін, М. А. Вуйченко // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – 2014. – Вип. 20. – С. 221-226.

8. Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика : монографія / К. І. Якуба. – К.: ННЦІАЕ, 2007 – 362 с.

9. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. О. Бородіної, І. Прокопи ; НАН України ; Ін-т економіки і прогнозування. – К., 2010. – 376 с.

10. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2015 року. Збірник / Державна служба статистики в Україні. – Київ : Державна служба статистики в Україні, 2015. – 111 с.

11. Статистичний щорічник Закарпаття у 2014 році : стат. зб. / за ред. Г. І. Гриник. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2015. – 495 с.

12. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2014 рік : стат. зб. / за ред. О. В. Бліннікової. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики у Івано-Франківській області, 2015. – 476 с.

13. Статистичний щорічник Львівської області за 2014 рік : стат. зб. у 2-х ч. / за ред. С. І. Зимовіної. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2015. – Ч. 1. – 365 с.

14. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2014 рік : стат. зб. / за ред. А. В. Ротаря. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2015. – 586 с.

15. Kulish I. Wpływ gier komputerowych na kształtowanie dyskryminacyjnego światopoglądu wiejskiego społeczeństwa Ukrainy / Inna Kulish // *Tolerancja i poszanowanie różnorodności warunkiem integracji społecznej*. – Zamość : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Szymona Szymonowica, 2014. – Seria wydawnicza «Monografie i opracowania». – NR 26. – Wyd. I – SS. 73-84.

References

1. Bryden J. Rural Development Indicators and Diversity in the European Union. Luxembourg : European Union Statistical Office, 15 p.

2. Isserman A. M. (2000). Creating new economic opportunities: the competitive advantages of rural America in the next century. *Proceedings – Rural and Agricultural Conferences*. – Kansas City : Federal Reserve Bank of Kansas City, pp. 123-141.

3. Porter M. E., Ketels Ch. H. M., Miller K., Bryden R. (2004). *Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and*

Research Agenda. Harvard : Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School, 70 p., pp. 3-4.

4. Wolpert J. (1964). The decision process in spatial context. *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 54(4), pp. 537–558.

5. Kropyvko M. F., Bulavka O. H. & Malik M. Y. (Ed.). *Sotsial'no-ekonomichni zasady rozvytku sil'skykh terytoriy (ekonomika, pidpryemnytstvo i menedzhment)* [Social and economic bases of rural development (economy, business and management)]. Kyiv: NNTs IAE, 624 p.

6. Orlatyy M. K., Hnybidenko I. F., Demchak I. M. & Orlatoho M. K (2012). *Rozvytok sil'skykh terytoriy Ukrayiny (1990-2010 roky)* [Development of rural areas of Ukraine (1990-2010 years)]. Kyiv.: NDI «Ukragenpromproduktivnist'», 752 p.

7. Shatokhin A. M., Vuychenko M. A. (2014). *Dynamika sotsial'nykh zmin u sil'skomu sotsiumi v umovakh zemel'noyi reformy* [Dynamics of social change in rural society in terms of land reform]. *Metodolohiya, teoriya ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspil'stva- Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*. Vol. 20, pp. 221-226.

8. Yakuba K. I. (2007). *Zhyttyevyy i trudovyy potentsial sil'skoho naseleння Ukrayiny. Teoriya, metodolohiya, praktyka* [Life and employment potential of rural Ukraine. Theory, methodology, practice]. Kyiv: NNTsIAE, 362 p.

9. Borodinoyi O., Prokopy I. (Ed.) (2010). *Teoriya, polityka tapraktyka sil'skoho rozvytku* [Theory, policy and practice rural development] Kyiv: NAN Ukrayiny ; In-t ekonomiky i prohozuvannya, 376 p.

10. Chysel'nist' nayavnogo naseleння Ukrayiny na 1 sichnya 2015 roku [The population Ukraine on January 1, 2015. Collection]. *Derzhavna sluzhba statystyky v Ukrayiny* [State Statistics Service in Ukraine]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky v Ukrayini, 111 p.

11. State Statistics Service of Ukraine (2015). *Statystychnyy shchorichnyk Zakarpattya u 2014 rik* [Statistical Yearbook of Zakarpattya for 2014]. Uzhhorod : Holovne upravlinnya statystyky u Zakarpat's'kiy oblasti, 495 p.

12. State Statistics Service of Ukraine (2015). *Statystychnyy shchorichnyk Ivano-Frankivs'koyi oblasti u 2014 rik* [Statistical Yearbook of Ivano-Frankivs'k region for 2014]. Ivano-Frankivs'k : Holovne upravlinnya statystyky u Ivano-Frankivs'kiy oblasti, 476 p.

13. State Statistics Service of Ukraine (2015). *Statystychnyy shchorichnyk L'vivs'koyi oblasti u 2014 rik* [Statistical Yearbook of L'vivs'kiy region for 2014]. Ivano-Frankivs'k : Holovne upravlinnya statystyky u L'vivs'kii oblasti, 365 p.

14. State Statistics Service of Ukraine (2015). *Statystychnyy shchorichnyk Chernivets'koyi oblasti za 2014 rik* [Statistical Yearbook of Chernivets'kiy region for 2014]. Chernivtsi : Holovne upravlinnya statystyky u Chernivets'kiy oblasti, 586 p.

15. Kulish I. (2014). Wpływ gier komputerowych na kształtowanie dyskryminacyjnego światopoglądu wiejskiego społeczeństwa Ukrainy. *Tolerancja i poszanowanie różnorodności warunkiem integracji społecznej*. – Zamość : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Szymona Szymonowica, 2014. – Seria wydawnicza «Monografie i opracowania», NR 26, Wyd. I, pp. 73-84.